

Prikazi knjiga

Damir Kalogjera

Midhat Riđanović, JEZIK I NJEGOVA STRUKTURA
Svjetlost, Sarajevo, 1985.

Nevelikoj skupini knjiga uvodnog karaktera o jeziku i lingvistici na hrvatskom ili srpskom jeziku pridružuje se *Jezik i njegova struktura* što ju je napisao sarajevski anglist Midhat Riđanović. Spominjući u predgovoru knjige Milke Ivić *Pravci u lingvistici*, Ranka Bugarskog *Jezik i lingvistika* i Dubravka Škiljana *Pogled u lingvistiku*, autor opravdava tiskanje još jedne publikacije iz tog područja tvrdnjom »...dok su tri spomenuta djela više okrenuta lingvistici, ovoj je knjizi glavna tema ljudski jezik kakvim ga vide savremeni lingvisti«. (6) Tako izrečena ova tvrdnja neće biti jasna čitaocu jer sve ono o čemu se ovdje govori vrlo je okrenuto lingvistici. Mislim da ovim riječima autor nastoji naglasiti važnu karakteristiku svoje knjige, naime, da je svako jezično obilježje, svako objašnjenje, svaki princip koji se spominje potkrijepljen primjerima iz jezika, i to većinom iz našeg jezika. S obzirom na to što su primjeri iz izvora koje je vjerojatno crpio bili ili na engleskom ili na nekom »egzotičnom« jeziku ovaj autorov doprinos treba posebno cijeniti. Princip ilustriranja našim jezikom navodi pisca, a i omogućuje mu da se pozabavi nekim elementima strukture hrvatskog ili srpskog jezika kojima se dosada u tom vidu nisu mnogo doticali serbokroati (povratni glagoli, aspekt i vrijeme, morfem kao najmanja jedinica značenja, različiti supostojeći akcenatski sistemi itd.) a dovodi ga i do zanimljivih usporedbi (npr. padežnih okvira nekih engleskih glagola i njihovih prijevodnih ekvivalenata u našem jeziku).

Na engleskom jezičnom području ima dosta knjiga ovog tipa na tržištu i već postoji nekakav kalup po kojem se one izrađuju imajući uglavnom na umu čitaoca početnika. Tog se kalupa mjestimično drži i ovaj autor, ali samo djelomično, jer je spreman dublje zahvatiti gdje to smatra potrebnim ili kad mu je područje dobro poznato zbog toga što se i sam istraživački njime bavio. Što unijeti u ovakav priručnik i koliko široko ići, nije lako odlučiti piscu koji poznaje i kojemu »leže« različita područja lingvistike. No izbor tema, iako malo gust na ograničenom prostoru, dobro je obavljen.

Knjiga sadrži pet poglavlja, koje ćemo pojedinačno ukratko prikazati. »Ono osnovno o ljudskom jeziku« naslov je prve glave od 80 stranica u kojoj autor nastoji ocrtati jezik kao predmet nekoliko susjednih lingvističkih disciplina, u prvom redu »čiste« lingvistike i antropološke lingvistike. Po običaju suvremenih lingvističkih priručnika, ne pokušava se naći neka kratka definicija jezika (kao što je npr. nalazimo u Sapirovoj knjizi »Jezik«) već se jezik karakterizira nabrajajući i tumačeći njegova svojstva: kreativnost, gramatiku, instrumentalnu ulogu jezika itd., da bi se ta svojstva usporedila s

karakteristikama komunikacionog sustava kod životinja i izvukle specifičnosti jezika. Ne možemo se osvrnuti na sve što se u ovom poglavlju razglaba, pa ćemo izdvojiti samo neke detalje. Za našu širu kulturnu sredinu bit će zanimljive napomene o institucionaliziranoj jezičnoj normi koja je ocrтана metaforički da bi bilo jasno kako je to više sociološko nego lingvističko pitanje (15). Normi se autor obraća više puta (npr. 186) i stav mu je dosljedno deskriptivistički. Da bi prikazao svu složenost i slojevitost jezičnog sustava, kojim već i dijete vlada, poslužio se jednostavnom rečenicom »Mama, hoću li ja dobit' paketić za Novu godinu?«, pa je putem analize glasova, fonetske asimilacije, naglasaka, dužine slogova, ritma, morfologije itd. uveo početnika korak po korak u složeno prešutno znanje koje posjeduje o jeziku izvorni govornik. Ovo je isprobana metoda uvođenja u lingvističku analizu (upotrijebio je npr. Randolph Quirk u knjizi »The Use of English« 1962) koja navodi čitaoca na razmišljanje i analiziranje novih primjera. Ovome slijedi kratak prikaz grana i ogranaka lingvistike gdje ćemo primijetiti da se lingvistika dijeli na mikrolingvistiku ili čistu lingvistiku i makrolingvistiku u koju smješta interdisciplinarnu granu kao što su sociolingvistika i psiholingvistika. Ogranci čiste lingvistike: fonologija, morfologija, sintaksa i semantika ispituju, kako pisac naglašava, *naše znanje* o pojedinim slojevima jezika i na taj način ističe intuiciju izvornog govornika koji potpuno vlada jezikom, nešto što će djelovati kao potpuna novost za onoga koji je o jeziku učio u našoj školi.

U sklopu tumačenja ekonomičnosti jezika, uz brojne druge primjere, autor nam navodi svoja opažanja koja je drugdje objavio, a tiču se nekih pojava u varijantski viđenom hrvatskom ili srpskom jeziku. Prvo je opažanje da varijantski polarizirani sinonimi kao, što su *utisak* i *dojam* u bosanskohercegovačkoj upotrebi, gdje navodno oba funkcioniraju, počinju dobijati dva različita značenja: »...*dojam* počinje da znači nešto što ima širi vremenski obuhvat nego *utisak* ali je slabijeg intenziteta« (32). U potvrdu ovog opažanja daje nam još nekoliko varijantskih parova koji pokazuju slično razlikovanje, a spominje i pozitivne rezultate ankete o ovom pitanju koju je poveo među nelingvistima. Zapažanje je zanimljivo iako su razlike dosta suptilne i mogu zavarati. Iz iznesenog ne bi trebalo zaključiti da se samo na bosanskohercegovačkom terenu u govornoj upotrebi među nelingvistima pojavljuju oba člana normativno polariziranih parova. Malo prije smo spomenuli da je norma više sociološka kategorija, a neformalna govorna upotreba ne vlada se po državotvornim propisima. Drugim riječima, provjera ove hipoteze mogla bi se vršiti i izvan bosanskohercegovačkog terena, ako je riječ o govornoj upotrebi u neformalnoj situaciji. Ilustrirajući dalje ekonomičnost jezika, u ovom slučaju odbacivanje elemenata koji gube svoju funkciju, autor nam je zgusnuo svoju već objavlvenu hipotezu o gubitku opreka između fonema /č/ i /ć/, te /đž/ i /đ/ (35). Ovo je inventivna i razrađena hipoteza, koju ne bi bilo uputno ukratko ponoviti. Spomenut ću samo kako nisam siguran da se pretpostavka o »mekim« fonemima /š' / i /ž' / može protegnuti na sve štokavske govore — meni se čini uvjerljivom samo za bosanske. Otkud npr. gubitak ove opreke u urbanim govorima na historijski južnočakavskom terenu? Nije li možda nestajanje te opreke skromne funkcionalne moći različitog podrijetla u raznim regijama uključujući negdje i djelovanje supstrata? Nakon pregledno protumačene redundancije (zalihosti) autor objasnjava i princip homeostatične ravnoteže, tj. samoregulacije sistema u toku

njegovih promjena, što je odlika i ljudskog jezika. Uz druge ilustracije opet se vraćamo na temu nestajanja kontrasta između fonema /č/:/ć/ i /dž/:/đ/ koje se povezuje s postakcenatskim dužinama (50). Ukratko, u ijekavskim govorima postakcenatske dužine funkcioniraju, pa ovi govori, po homeostatskom principu, sebi mogu dozvoliti gubitak spomenute opreke bez opasnosti od nesporazuma u komunikaciji. Mnogi su ekavski govori, međutim, postakcenatske dužine izgubili, pa bi moglo doći do stvaranja »neugodnih« homonima kad bi se i ta opreka u njima izgubila. Dokazivanje te hipoteze je zanimljiv, za prilike u našoj lingvistici briljantan *tour de force*, koji, međutim, ostavlja neka pitanja bez odgovora. Otkuda baš povezanost kontrasta u afrikata i postakcenatskih dužina, zar samo otuda što se i jedne i druge fonološke opreke gube? I autor sâm svjestan je nekih slabih strana svog objašnjenja. Zbog male funkcionalne opterećenosti afrikatskih kontrasta slaba je mogućnost nesporazuma kad se one izgube i u onim slučajevima kad dužine ne funkcioniraju. Činjenica je da ima ijekavskih govora koji ne razlikuju postakcenatske dužine, a izgubili su i afrikatske opreke. Je li autor doveo prave elemente u vezu, mogla bi odgovoriti samo opsežnija istraživanja fonološkog sistema, ali nema sumnje da je predočio smjelu i dobro argumentiranu hipotezu u okviru principa homeostaze. Ovih prvih osamdeset stranica sadrži, osim spomenutih, još velik broj lingvističko-antropoloških pogleda na jezik i pretpostavljenih principa koji njime upravljaju. Tumače se neki stereotipi, kao što su »bogatiji« i »siromašniji« jezici, daju se primjeri raznovrsnosti jezika, govori se o relativnosti jezika u smislu Sapir-Whorfove hipoteze, a sve je ilustrirano primjerima iz jezika, nužno kratko, ali vrlo ilustrativno. Kratkoća nekad dovodi do generalizacija koje gube na preciznosti. Možda španjolski jezik strože razlikuje nazive za dijelove životinjskog i čovječjeg tijela, ali ovu podjelu nalazimo i u drugim jezicima, pa i u našem (šapa, njuška itd.) (79).

Druga se glava zove *Zvuk u jeziku — fonetika i fonologija*. Oko pedeset stranica teksta posvećeno je fonetici u tradiciji engleskih i američkih fonetskih istraživanja. Objašnjavaju se područja različitih grana fonetike, daju se podaci o tvorbi glasova uz zanimljive ilustracije iz našeg jezika. Govoreći o artikulaciji vokala u naglašenim i nenaglašenim slogovima, autor za ove posljednje tvrdi da se približuju centralnom vokalu [ə] tzv. schwa, donekle ovisno o dijalektu govornika. Iako ovu pojavu manje ili više izraženu može lako registrirati izvježbano uho, dugo se tvrdilo da se svi naši vokali izgovaraju u potpunosti u svim položajima i otuda nekakva »blagozvučnost« našega jezika pred nekim drugim jezicima. U tumačenju tona autor se služi našim tonsko-akcenatskim sustavom i usput preispituje kvalitetu naglasaka koji se kod nas zovu uzlazni i silazni (mláda: mlàda). Oba ta tona on osjeća kao silazna, samo što je prvi blago silazni a drugi naglo silazni. Spominje i promjene do kojih dolazi u tonu u raznim intonacijskim okvirima, tako da silazni ton na kraju pitanja može postati uzlazni. U ovom dijelu je posebno zanimljivo što primjeri služe s jedne strane da ilustriraju jezičnu pojavu, a s druge strane da čitaoca podsjetu koliko još uvijek malo znamo o segmentima i suprasegmentima našeg jezika.

Fonologija obuhvaća daljnjih tridesetak stranica na kojima je pisac uspio skupiti većinu najvažnijih fonoloških pojmova, od fonema i fonotaktike preko razlikovnih obilježja do generativnih pojmova kao što je »underlying structure« koju prevodi malo dvosmisleno kao *podstruktura*. U vezi s ovim

posljednjim iznosi kratko ali jasno stavove o tome koliko je *podstruktura* istovjetna s povijesnim razvitkom nekog glasa (157), problem što će se javiti svakom koji ulazi u povijest jezika i u generativnu gramatiku. Iako su razlikovna obilježja dobro protumačena, mislim da bi grafički prikaz neke matrice razlikovnih obilježja, bilo za pojedini fonem ili čitav sustav fonema jednog jezika, pridonio razumijevanju ovog malo teže uhvatljivog pojma za početnike. Nisam siguran da imamo jednu dobru matricu razlikovnih obilježja standardne štokavštine, pa zato i izbjegavam spomenuti da je morao dati takvu matricu za naš jezik.

Treća je glava posvećena morfologiji, a zove se *Riječi i njihovi (rezervni) dijelovi*. Nakon dobrog predstavljanja pojma morfema prelazi se na pitanja identifikacije te jedinice i na zaključak da se morfem ne identificira istom lakoćom u svim tipovima jezika. Teže se luči u flektivnim jezicima zbog sinkretizma i fuzija različitih morfema (176), tako da u tim jezicima, kojima pribrajamo i naš, dolazi u pitanje svrshodnost morfemske analize i možda tradicionalna leksemsko-paradigmatska analiza pokazuje više o strukturi takvih jezika. Ova je dilema vrlo dobro potkrijepljena primjerima. Kao glavni razlozi za promjenu riječi spominju se i kratko objašnjavaju gramatičke kategorije broja, roda, padeža, deikse, vremena, aspekta, stanja, načina, i to tako da se starijim shvaćanjima ovih kategorija suprotstavljaju neka modernija viđenja (npr. aspekt 204, razgraničenje vremena i aspekta). Na kraju ove glave kratak je pregled tipologije, klasificiranja jezika po morfološkim osobinama.

Glava IV ima naziv *Od riječi do rečenice — sintaksa*. Čitaoca koji nešto zna o kretanjima lingvističke analize posljednjih četvrt stoljeća zanimat će kako je pisac odlučio da prikaže ovu jezičnu razinu i koji je model odabrao da slijedi. Evo ukratko glavnih crta tog prikaza. Nakon tumačenja intuitivnih sposobnosti izvornog govornika koji razlikuje gramatičke od negramatičkih rečenica, koji opaža dvosmislenost zbog različitih mogućnosti interpretacije gramatičkih veza među riječima (Na akciju su otišli najbolji učenici i studenti: da li studenti ili najbolji studenti?), te uočava gramatičke parafraze — nakon osvrta na ljudski analitičko-sintetični gramatički umni aparat o kojem fiziološki znamo malo, ali ga pokušavamo obuhvatiti adekvatnim modelom — autor daje naslutiti da će njegov izbor biti eklektičan i da će favorizirati »one elemente suvremenog gramatičkog modeliranja koji odgovaraju prirodi srpskohrvatskog jezika, jezika većine mojih ilustracija« (220). Započinje se analizom rečenice na sintaktičke konstituente (neposredne sastavnice) i dolazi se do konstatacije da ovakva analiza donosi niz neriješenih problema u svojoj binarnosti i da to dolazi osobito do izražaja u flektivnim jezicima kao što je naš. S obzirom na to da se rezovi često izvode po intuiciji, očito je da točnih kriterija u svakoj prilici nema. Mana je ove metode i to što ne može pokazati odnose između rečenica. Zbog toga ova metoda zahtijeva dopunu drugim tipovima analize. Dakako, to su analize koje će baratati dubinskom strukturom. Pčvršinska i dubinska struktura uvode se tako da se spominje kako u svakom jeziku pored fizički prisutnih elemenata postoje i oni koji se podrazumijevaju. Primjeri koje autor daje za dubinske strukture podsjećaju na jezgrene rečenice, a objašnjava tu razinu riječima »dubinska struktura predstavlja fino razloženo značenje površinske strukture.« Ovoj razini daje se veliko značenje — razmjerno se dosta ilustrira na primjerima, jer je »revolucionisala lingvistiku« (230). Čitalac će saznati da jedna po-

vršinska rečenica može imati više značenja jer ima više dubinskih struktura (gledanje životinja), a dvije ili više površinskih struktura mogu imati jednu dubinsku te su gramatičke parafraze. U daljnjem prezentiranju sintakse autor se odlučuje za model padežne gramatike. Svima onima koji su pokušali uvesti studenta u suvremeno sintaktičko razmišljanje jasno je da je ovo jedan od najprihvatljivijih modela jer se može u principu ukratko izložiti, a daje početniku osjećaj samostalnosti da se i sam okuša u analizi a da pri tome ne ulazi u komplicirane formalizacije. Autor je te prednosti iskoristio i iznio najvažnije vidove ovog modela. Protumačio je na razumljiv način padeže *agens*, *dativ*, *objekt*, *instrument*, *mjesto* i *vrijeme* kojima pridodaje još *izvor* i *cilj*. Pokazao je koji padež od više njih u dubokoj strukturi može postati subjekt površinske rečenice te koliko se ta pojava može smatrati univerzalnom a koliko varira od jezika do jezika (The door opened: *Vrata su otvorila, kad je objekt jedini padež u dubokoj strukturi). Uz uvod u padežnu gramatiku, koji je bolje razrađen nego što smo ukratko mogli iznijeti, nalazimo i pokušaj da se složi mala generativna gramatika što može proizvesti stanoviti broj prihvatljivih rečenica našeg jezika prema ranom Chomskom. Ovo je prilika da se govori o nekoliko problema generiranja rečenica na ovaj način, kao što su npr. granice između »gramatički neispravnog i značenjski nesuvislog« (266). I uvod u padežnu gramatiku i kratak uvod u smisao generiranja rečenica pomažu da shvatimo njegov eklektički model generativno-transformacijske gramatike, što ga onda pisac uspoređuje s nekom vrstom tvornice rečenica. Na osnovi onoga što se razrađuje u ovom poglavlju bilo bi suvišno smještati autorov pristup u autonomnu sintaksu, generativnu semantiku ili neki drugi pravac.

Njegov je pristup utilitaran, dotiče niz bitnih suvremenih lingvističkih problema koje je donijela generativno-transformaciona analiza i koji će ostati u lingvistici i pošto vodeći generativci ne znam koliko puta promijene neke svoje osnovne stavove.

Peta i posljednja glava zove se *Smisao značenja i značenje smisla — semantika*, gdje sam naslov naglašava suvremen lingvistički stav da značenje ima više značenja, pa je u tom smislu pisan uvodni dio ovog poglavlja. Poglavlje se dalje dijeli na leksičku semantiku (288—324) i rečeničku semantiku (325—350). Autor se potrudio da u oba dijela na malo prostora uvede mnoštvo informacija i objašnjenja a da pri tome tekst knjige ne ispadne kao rječnik semantičkih pojmova, već da se čita i koristi kao povezana cjelina. Na tom planu je i pokušaj reformulacije tradicionalnih (iako sada, kao što autor i pokazuje, bolje proučenih) semantičkih pojmova kao što su sinonimija, homonimija, polisemija, antonimija itd. u okviru komponentske analize (323) iako se mora primijetiti da početnik neće taj dio teksta ocijeniti kao lako štivo. U rečeničkoj semantici uspio je zbiti na 25 stranica između ostalih pojmova i rečeničnu sinonimiju, uključivost, nekonzistentnost, kontradikciju, tautologiju, selekciona ograničenja, presupoziciju, implikaturu da bi stigao i do komunikacijskih pojmova fokusa, teme i reme. Jasno je da se pojedini termin u ovim uvjetima ne može razraditi na puno zadovoljstvo čitaoca. Kad bi na našem jeziku postojalo obilje tekstova koji prate suvremenu semantiku (osobito onu pisanu na engleskom), moglo bi se biti kritičan prema ovakvoj zbivenosti, no kako ih nema, autoru smo i na ovome zahvalni.

Svaka riječ u knjizi koja ima status lingvističkog termina obilježena je zvjezdicom i marljivo definirana na kraju knjige u rječniku termina. Postoji

i registar. Teško je međutim i uz najbolju volju opravdati nepostojanje bibliografije. Nije nam ni nakraj pameti sumnjati da je autor na taj način htio impresionirati čitaoca kao da sve podatke i objašnjenja sipa iz vlastitog rukava. Svejedno je morao računati, što mu je po vlastitim riječima bila i želja, da poneki čitalac želi proširiti svoje informacije i posegnuti za nekom važnom lingvističkom publikacijom. Tu i tamo u tekstu pojavljuju se velika imena: Jakobson, Chomsky i još poneka, ali je očigledno da se autor služio i sekundarnom literaturom, pa je bio red pozvati se i na te izvore. Ima u knjizi zanimljivih detalja i »fleševa« kojima bi bilo dobro znati podrijetlo. Možda su vlastiti autorovi, ali kako to saznati kad izvori za druge nisu spomenuti.

Autor se trudio da održi obećanje i da piše jednostavnim jezikom, »narodski« (6), što mu je negdje uspjelo, ali ga je ponegdje odvelo u »djulali« žurnalističke klišeje koji odvrćaju pažnju od teme, a bolje bi bilo da ih nema; mislim na jednu dragu jednostavnu djevojčicu, simpatičnog Kineza, dijalekt kao cvijeće jezika, Energoinvest kao gigant i još neke slične izjave. Kao sitnice navodim da se *pijača* (185) nikako ne može pisati uz zvjezdicu ne samo za kajkavce već i za štokavske stanovnike sjeverozapadne Hrvatske, da se brod *porine* a ne *lansira* (19) i da je teško zatvoriti i vrlo liberalno oko kad »njihov glavni 'kredo' čini vjerovanje...« (78).

U zaključku bismo rekli da je Midhat Ridanović učinio hvalevrijedan napor u pravom pravcu što je skrenuo tok prikazivanja suvremene lingvistike u nas s općih ideja na opipljivije jezične probleme te njegova knjiga dopunjuje dosad objavljene i pokriva prazno mjesto na našem skromnom tržištu lingvističkih publikacija. Posebnu pažnju zavređuje njegovo nastojanje da svi ilustrativni primjeri budu iz našeg jezika, bilo da ih je sam složio ili vješto preveo. Dobili smo dobru knjigu koja može odlično poslužiti u uvodnim lingvističkim tečajevima na sveučilištu, a može se toplo preporučiti svim jezičnim stručnjacima, dakako i čitaocima ovog časopisa, između ostalog i zato što su usporedbe između našeg i stranih jezika česte i korisne.

Zrinjka Glovacki-Bernardi

Ulrich Engel i Pavica Mrazović (ur.), KONTRASTIVE GRAMMATIK
DEUTSCH-SERBOKROATISCH, Novi Sad 1986.

Nakon višegodišnjeg, mogli bismo reći pionirskog rada, objavljena je naša prva cjelovita kontrastivna gramatika — »Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch« koju su uredili Ulrich Engel s njemačke i Pavica Mrazović s jugoslavenske strane. Ova je gramatika rezultat zajedničkih napora znanstvenika Instituta za njemački jezik (Institut für deutsche Sprache) iz Mannheima i germanista jugoslavenskih sveučilišta u Beogradu, Novom Sadu, Sarajevu i Zagrebu. Rad na ovom opsežnom projektu ne bi bio moguć bez financijske pomoći zaklade Volkswagenwerk, Instituta za strane jezike i književnosti novosadskog Univerziteta te republičkih i pokrajinskog SIZ-a za znanost. Organiziranjem različitih seminara i gostovanja ostvarenju ovog